

- а) ал сандар болот;
- б) ал сандарга берилген сан калдыксыз бөлүнөт.

Бул касиеттер конъюнкция аркылуу биригишет.

Түшүнүккө алып келүү акыл иш аракети ушул белгилерди тактоодон, маселен 28 саны берилсе, ал бөлүнөт деген сандарды ошол касиеттин орун аларын түшүндүрүүдөн жана тиешелүү корутунду жасоодон турат. Мисалы 12 саны 28дин бөлүүчүсү боло албайт, 7-бөлүүчүсү болот ж.б. Натыйжада 1,2,4,7,14,28 деген бөлүүчүлөрү такталып, алардын ичинен эң чоңун жана эң кичинесин табуу боюнча талпырмалар берилиши мүмкүн.

Жыйынтыктап айтканда, түшүнүктүн аныктамаларын, анын кайсы гана түрү болбосун, өздөштүрүү ишине олуттуу мамиле кылуу менен гана математиканы мектепте окутуунун сапатын көтөрүүгө жетишүүгө мүмкүн.

АДАБИЯТТАР:

1. Бекбоев И.Б. ж.б. Геометрия. 7-9-класстар үчүн окуу китеби. -Бишкек: Педагогика, 2000.
2. Виленкин Н.Я. и др. Определения в школьном курсе математики и методика работы над ними // Математика в школе, 1984. №4.
3. Горский Д.П. Определение -М.: Мысль, 1974.
4. Кондаков Н.И. Логический словарь. Справочник -М.: Наука, 1975.
5. Никитин В.В. Рупасов К.А. Определения математических понятий в курсе средней школы -М.: Учпедгиз, 1963.

УДК 371.671.11

Т.Т.Раева

К.Тыныстанов атындагы БИМУ

**ОРУС МЕКТЕПТЕРИ ҮЧҮН ЖАЗЫЛГАН КЫРГЫЗ ТИЛИ
ОКУУ КИТЕБИ: КЕЧЭЭ ЖАНА БҮГҮН**

Макалада мамлекеттик тилдин статусу жана функциясы, аны ишке ашыруу да орус мектептери үчүн жазылган кыргыз тили окуу китептеринин ролу, максат-милдеттерине кеңири орун берилди. Бул багыттагы окуу китептеринде кандай кемчиликтер орун алгандыгын иликтөө менен кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда окуу китебинин кошкон салымы, окуу процессиндеги ордуна байланыштуу корутунду чыгарылды.

Республикабыз азыркы күндө эгемендүү мамлекет катары дүйнөгө кеңири таанылып, өз бетинче өнүгүү жолуна түшкөндүгүнө байланыштуу анын эл аралык жана ички коомдук-саясий түзүлүшүндө көп өзгөртүүлөр болду.

1989-жылы 23-сентябрда Кыргызстан Жогорку Кеңешинин онунчу сессиясында мамлекеттик тил жөнүндө кабыл алынган мыйзамдын [2] аткарылышын камсыз кылуу максатында республикабыздын орус мектептеринде кыргыз тилин окутууга өзгөчө маани берилип, бул багытта аткарылуучу иш-чаралар конкреттүү аныкталды. Мектептердин окуу планы кайрадан түзүлүп, орус мектептеринин I - XI класстарында мамлекеттик тилди окутуу жагы киргизилип, анын программасы жана окуу китептери жаңыртылып түзүлдү.

Мамлекеттик тилдин статусуна жана функциясына токтолуу менен профессор С.Ж.Мусаев: «Кыргыз тили – Кыргыз Республикасынын мамлекетгүүлүгүнүн негизи, анын эгемендүү эркин унитардык мамлекет катары күнкорсуздугунун негизги белгилеринин бири, мамлекеттин улуттук ар-намысы, сыймыгы, анын социалдык-саясий, рухий, маданий жактан өнүгүшүнүн, өзүн-өзгөлөргө таанытуунун башаты.

Кыргыз тили Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили катары республикадагы

башка улут өкүлдөрүнүн эне тилдерине караганда коомдук жана мамлекеттик турмуштун бардык чөйрөлөрүндө, тармактарында кеңири жана толук олчөмдө колдонулушу керек», - деп көрсөтөт [3, 116-б.].

Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамдын аткарылышын камсыз кылуу максатында республикабызда жашаган көп улуттуу элибиздин өнүгүшүнө бардык жагынан кам көрүп, кыргыз мектептеринде орус тилин, орус мектептеринде кыргыз тилин окутуунун деңгээли бир кыйла жогорулатылды, окуу планы кайрадан түзүлүп, орус мектептеринде I класстан XI класска чейин мамлекеттик тилди окутуу жагы киргизилди.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун деңгээлин учур талабына шайкем келтирүүдөгү өзөктүү маселелер окуу программаларын жана окуу китептерин иштеп чыгуу экендиги белгилүү. Окуу китебинин тарыхына көз жүгүртүп караганыбызда анын кызматы, мазмуну, түзүлүшү, ага коюлуучу дидактикалык талаптар коомдун өсүшү менен улам такталып, аныкталып турууга тийиш. Айрыкча, эгемендүүлүктүн мезгилинде окуу китебине болгон суроо-талап жогорку деңгээлге көтөрүлүп, азыркы окуу китептерине жаңыча мамиле кылып, алардын мазмунун жана структурасын өзгөртүү талабын күн тартибине койду.

Мурунку программада окуучулардын кебин өстүрүүгө анчалык көңүл бурулбай келсе, бул жаңы программада улуттардын бири-биринин тилин билип, дилин түшүнүп анын методикалык мазмунун өркүндөтүү, окуучулардын кызыгууларын жана талаптарын арттырууга өзгөчө көңүл бөлүнгөн [4]. Бул талаптар окуу китептеринде милдеттүү түрдө чагылдырылышы зарыл болду.

Мамлекеттик тил жөнүндө мыйзамды 15 жыл ичинде аткаруу процесси бул багыттагы иштерге өзгөртүү, толуктоо, кошумчалоо иштеринин зарыл экендигин көрсөттү. Ушундан кийин 2004-жылдын 12-февралында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан мамлекеттик тил жөнүндө мыйзам толуктоолор, өзгөртүүлөр менен кайрадан кабыл алынып, анда “окутуу расмий же башка тилдерде жүргүзүлгөн жалпы орто билим берүүчү мекемелерде (мектептерде, лицейлерде, гимназияларда) окутуунун бардык учурунда мамлекеттик тилди окутуу жана үйрөтүү камсыз кылынат” деп белгиленген [1].

Мамлекеттик тилди башка улуттардын өкүлдөрүнө үйрөтүү жана окутуу маселесин турмушка ашырууда негизги милдет - баарынан мурда кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун дидактикалык, лингвистикалык, методикалык негиздерин иштеп чыгуу. Ал эми бул проблема окуу китептери менен түздөн-түз байланыштуу. Анткени окуу китеби окуучулар үчүн билим алуунун булагы болуп эсептелет. Изилденип жаткан маселени талапка ылайык толук чечүү үчүн Кыргызстанда жашап жаткан башка улуттун өкүлдөрүнө кыргыз тилин окутуунун тарыхын, анын илимий-методикалык жактан жетишкендиктерин, кемчиликтерин, тажрыйба-табылгаларын аныктоо өзгөчө мааниге ээ. Мында орчундуу орунду окуу китептери, анын ичинен, башталгыч класстар үчүн түзүлгөн окуу китептери, алардын тарыхы түзөөрү белгилүү.

Азыркы учурда орус мектептеринин башталгыч класстарынын окуучуларын кыргыз тили боюнча сапаттуу окуу китептери менен камсыз кылуу үчүн барыдан мурда, алардын тарыхына кайрылып, лингвистикалык, методикалык жана жалпы эле дидактикалык түзүлүшүн ар тараптан терең иликтөө, жетишкен ийгиликтерин аныктап, аларды азыркы учурда колдонууга сунуш кылуу, кемчилик жактарын ачып көрсөтүү зарыл. Тилекке каршы, бул олуттуу маселе сонку мезгилге чейин атайын изилдөөнүн объектисине алынбай келди. Ошол эле учурда коңшулаш Казахстан, Өзбекстан, ошондой эле башка республикаларда эне тилин орус мектептеринде окутууга байланыштуу анын программасы, сапаттуу окуу китептери, окуу-методикалык эмгектер жарыяланып, бир нече кандидаттык жана докторлук диссертациялар жакталып, башталгыч класстарда экинчи тилди окутууга байланыштуу проблемалар ийгиликтүү чечилип жатат.

Окуу китеби туурасындагы маселе бир тараптуу козголуп келген. Белсемдүү адистер,

авторлор, окумуштуулар тарабынан профессионалдык талдоолор эмес, мектеп мугалимдеринин айрым бир пикирлери, окуу китептеринин жетишсиз санда чыгып жатышы, методикалык маанайдагы кемчиликтер, тексттердин тандалышы тууралуу гана сөз болгон. Албетте, талылуу маселеге үстүртөн жасалган мындай мамиле окуу китебин жогору баскычка көтөрө алган эмес.

Окуу китептеринин көйгөйлүү маселелери жалпысынан алганда: ашыкча теориялык материалдын жыштыгы, практикалык багыттын солгундугу, тарбия берүүчүлүк мүмкүнчүлүктүн төмөндүгү сыяктуу проблемаларды камтыган. Ал проблемалар окуу китебинин принциптеринин туура эсепке алынышынан көзкаранды болгон.

Окуу китебинин дидактикалык принциптери бири-бири менен тыгыз байланышта каралышы керек. Алардын ичинен эң негизгиси - илимийлүүлүк принциби. Ал кыргыз тилинин орус мектептери үчүн жазылган окуу китептерине тил илиминин учурдагы жетишкендиктерин эске алуу менен киргизилет. Окуу китебинде берилген маалымат илимде жана практикада текшерилген болушу керек.

Теория менен практиканын байланышта болуу принциби болсо речтик иш-аракет, б.а. оозеки жана жазуу речинин активдүүлүгү менен мүнөздөлөт. Окуу китебинде бул принцип аң-сезимдүүлүк жана активдүүлүк принциптери менен тыгыз байланышта каралышы керек. Тил жана ой жүгүртүү бири-бири менен ажырагыс байланышта болгондуктан, башка улуттагы окуучуларга кыргыз тилин үйрөнүү максаты жана үйрөнүү жолдору түшүнүктүү болуусу талапка ылайык. Мектеп окуучусу жаш өзгөчөлүгүнө карабастан ал эмнени, эмне үчүн жана кантип жасап жаткандыгын түшүнүп туруусу зарыл. Бул принцип окуу китебинде жаңы теманын өткөн тема менен логикалык жактан байланышынан, окугандарын кабыл алууда эң башкысын ажырата билгендей болуп берилишинен, негизги жана экинчи даражадагы материалдарды ажыратып берүү жагынан байкалат. Эң аягында, окуу китеби - окутуудагы аң-сезимдүүлүккө, балдардын кыргыз тили боюнча өз алдынча иштөөнүн ыктарын билүүсүнө, өзүнүн сөздүгүн кеңейтүүгө мүмкүндүк алуусуна, үйрөнүп жаткан тилден билим ала жана ал тилде сүйлөй билүүсүн өркүндөтүүгө өбөлгө түзүшү керек.

Жалпы дидактикалык принциптердин ичинен көрсөтмөлүүлүк принциби окуу китебинде туура орун алмайын материалдарды туура кабыл алуу мүмкүн эмес. Окуу китебиндеги көрсөтмөлүүлүк – материалды аң-сезимдүү өздөштүрүүнүн, аны жеңилдетүүнүн жана бекемдөөнүн өбөлгөсү.

Мындан тышкары кыргыз тилин өзгө тил катары окутууда анын коммуникативдик багыты, окуучунун өз эне тилин туура эсепке алуу, этномаданий лексиканы киргизүү окуу китебинде эсепке алынышы керек.

Жыйынтыктап айтканда окуу китептеринин өз мезгилиндеги кыргыз тилинин экинчи тил катары окутууга кошкон салымы, окуу процессиндеги ордуна байланыштуу мындай **корутунду** чыгарууга болот:

1. Орус мектептерине кыргыз тилин окута баштагандан берки басып өткөн жолунда жетишкен ийгиликтерин жана кемчиликтерин көрсөтүү менен бул жагынан билим жана тарбия берүүнүн улуттук системасын иштеп чыгуу керек.

2. Архивдик документтерди, эл агартуу иштерин, педагогика жана методиканын тарыхы боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча көп эмгектерден пайдаланып, айрым окуу китептеринин жетишкен жана мүчүлүш жактарын белгилөө абзел.

3. Башталгыч класстарынын окуучуларына кыргыз тилин окутууну өркүндөтүүгө байланыштуу окуу китептеринин мазмунун, көлөмүн, полиграфиялык жагынан жасалгаланышын жакшыртып, анын мазмунун жаңылоого көңүл бурулбай, автордун

партиялык позициядагы көзкарашы биринчи орунга чыгарылган. Улуттук кызыкчылык жана көрсөтмөлүүлүккө маани берилген эмес. Айрым сабактардын иштелмелерин, грамматикалык талдоонун түрлөрүн колдонуу менен окуучулардын сөзүн өстүрүү, оозеки сүйлөшүүнү, адабий тилдин нормаларын терең өздөштүрүүгө багыт берген алдыңкы тажрыйбалардан пайдаланып, өз улутун, Ата Мекенин, тилин, туулган жерин урматтап сыйлаган, ардактаган улуттук патриотизмге тарбиялоо окуу китептеринде борбордук орунду ээлеген эмес.

4. Окуучулар класста жана мектептен тышкаркы убакта бири-бири менен аралаш жүрүп, кыргызча сөздөрдү бат үйрөнүшөт. Анткени орус класстарынын окуучулары үчүн кыргыз тили чет тилиндей эмес. Анын үстүнө кыргыз алфавити орус графикасынын, орус алфавитинин негизинде түзүлгөндүктөн, окуучулар кыргыз тилинин алфавити менен негизинен тааныш. Ушул жагдай кыргыз тилин кызыгуу менен өздөштүрүүгө шарт түзбөй койбойт. Ошондой эле орус класстарындагы кыргыз балдары үчүн түзүлгөн окуу китептеринде кыргыз тили өз эне тили экендиги, улуттук кызыкчылыгы эсепке алынышы керек.

5. Орус мектептеринин башталгыч класстары үчүн түзүлгөн кыргыз тилинин болжолдуу талаптары болбогондуктан, ошол кезде орус мектептерине арналган кыргыз тили окуу китептери белгилүү бир системага келтирилген эмес. Окуу китебинин көлөмүн, лексикалык, фонетикалык, грамматикалык минимумдарын так белгилөө менен программа жана окуу китептеринин мазмунун толук берүү үчүн андагы ашыкча берилген материалды кыскартып, турмуш менен байланышын жакшыртууда мындай талаптардын болушу өтө зарыл.

6. Орус мектептерине арналган кыргыз тили окуу китептеринин окуу материалынын мазмунун аныктоодо көрсөтүлгөн принциптерден тышкары жетектөөчү принцип катары - коммуникативдүүлүк принциби негизги орунду ээлөөгө тийиш. Бул принцип көнүгүүлөр системасы аркылуу ишке ашырылат. Окутуунун коммуникативдик багытталышына окуу китептеринде орун аз берилип, анын ордуна “тексттеги сөздөргө тамгаларды же морфемаларды койгула” же болбосо жалгыз гана “тыныш белгилерин койгула” деген сыяктуу көнүгүүлөр сунуш кылынган. Албетте, мындай көнүгүүлөр таптакыр болбосун деген ойдон алыспыз. Алар орду менен, көрсөтүлгөн минимумдун чегинде берилиши керек. Орус мектептеринин башталгыч класстары үчүн түзүлгөн окуу китептеринде оозеки көнүгүүлөр жазуу түрүндөгүсүнө караганда басымдуулук кылышы талапка ылайык.

Оозеки монолог кебинин ийгиликтүү болушу үчүн белгилүү төмөндөгүдөй жагдайлар, шарттар берилиши керек: темасы, тил материалы, кырдаалы, стимулу, адресаты. Б.а. окуучу эмне айтууну, кантип айтууну, кимге, кайда жана эмне максат менен айтууну билиши керек.

Жыйынтыктап айтканда, орус мектептери үчүн жазылган кыргыз тили окуу китептеринин түзүлүшү, мазмуну, дидактикалык негиздерине терең талдоо жүргүзүү аркылуу окуу китептеринин сапатын жакшыртуу учурдун талабы.

АДАБИЯТТАР:

1. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тил жөнүндө мыйзамы //Эркинтоо, 2004 6-апрель).
2. Кыргыз ССРинин мамлекеттик тили жөнүндө Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын закону. -Фрунзе, 1989.
3. Мусаев С.Ж. Мамлекеттик тил саясаты кандай болуу керек? //Мамлекеттик тил: проблемалар жана көйгөйлөр. –Каракол: К.Тыныстанов ат. БИМУ, 2002.
4. Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин I-XI класстары үчүн кыргыз тилинин программасы. –Бишкек, 2000.